

דברים שרואים משם: חרות לנוער והחינוך המשפטי-פוליטי בעיתון הנוער של מפלגת חרות

טליה דיסקין

פתיחה

יוסקה הג'ינג'י הוא דמות נשכחת בהיסטוריה של עיתונות הילדים הישראלית. מדובר בנער בדיוני שהגה העיתונאי שלמה מרץ (מרקוביץ, 1911-1963) בראשית שנות החמישים כדי לבטא בטור העורך שלו בעיתון חרות לנוער את ציפיותיו מבני הנוער בארץ. תחת הכותרת "קוראים חביבים" הרבה העורך להביא דיאלוגים מומצאים עם יוסקה ולהתפלמס עימו על ענייני יום-יום בוערים וטעונים בסוגיות שהטרידו אותו וניכר כי נכתבו בדם ליבו, כתדמית התנועה בארץ והערכים שיעדה לכני הדור הצעיר. אמנם בטור שהופיע בחוברת השנייה של העיתון הביע יוסקה משאלת לב וביקש עיתון "שאינו מפלגתי גרידא", לכאורה להבדיל משאר עיתוני-הנוער שהיו פוליטיים מדי, לתפיסתו. הנימה החופשית נועדה אולי למשוך את הקוראים, אבל אף את אותו טור עצמו חתם אזכור של נושא פוליטי במובהק: המאבק נגד השילומים.¹

את חרות לנוער, עיתון הנוער של מפלגת חרות, ערכו בשנים תשי"ג-תשי"ז מרץ וסגנו, משה בלע. השניות בין רצונו של העיתון להרחיב את קהל קוראיו ולהצטייר כחף מכבלים פוליטיים ובין מפלגתיותו, שרתה עליו כל העת. מצד אחד הכיל חרות לנוער תכנים ניטרליים לכאורה, כגון שאילתות בסגנון "מהו הספורט הלאומי שלנו: כדורגל או כדורסל?",² או כתבות על הטיסה הראשונה לירח³ ועל ביקורו של דני קיי בארץ.⁴ העיתון העסיק כתבים צעירים, שנקראו "המערכת הצעירה" (להבדיל מ"המערכת הזקנה" – המבוגרים שהפעילו את העיתון), והם פרסמו בו כתבות ורשימות שהיו לא אחת ניטרליות, לפחות לכאורה, מבחינה פוליטית. שביעות רצון גלויה הובעה בו, למשל, על הגיליון המיוחד לחג החנוכה של שנת תשי"ד, שיצרו הכותבים הצעירים, ובהם יעקב אחימאיר ואיתן הבר.⁵ העורך עצמו הרבה לכתוב על רצונו לגרום להתקבלות העיתון גם בחוגים אחרים, וקרא לקוראים להציע מדורים חדשים בעיתון שאת תפוצתו, כך כתב, ביקש להרחיב לקהלים חדשים.⁶ עם זאת, קריאה בעיתון וחקירתו על בסיס שילוב של ניתוח תוכן בהקשריו החברתיים והתרבותיים עם ההיסטוריה של המשפט הישראלי,⁷ מעלה כי חרות לנוער נקט קו פוליטי ברור ופנה לקהל יעד מוגדר. הנה כי כן, דפוסי יחסו של העיתון לענייני השעה, ובפרט לנושאי משטר, פוליטיקה, משפט

ומוסר על רקע אירועי הזמן והתפיסות הרווחות בבית גידולו – תנועת החרות – הם העומדים במרכז המאמר.

ההקשר ההיסטורי שבו ראה העיתון אור

חרות לנוער הופיע בב' באלול תשי"ג, 13.8.1953, כשבועון בן כשמונה עמודים. בדצמבר 1955 הפך לדו-שבועון. שדה עיתוני הילדים והנוער של זמנו שקק יוזמות עיתונאיות רבות שיועדו ברובן לילדים הצעירים.⁸ חרות לנוער היה מהעיתונים המעטים שכיוונו לבני הנוער – קרי, לילדים הבוגרים יותר. נמנו עמו מבחינה זו גם קול הנוער הוותיק (של המפלגה הקומוניסטית הישראלית, מק"י) ומעריב לנוער שהפציע בשנת 1957, ואולי גם הארץ שלנו, שיותר מעיתוני הילדים המרכזיים באותה עת, דבר לילדים ומשמר לילדים, למשל, פנה גם לנוער.

חרות לנוער היה קודם כול עיתונה של תנועת החרות, בן לעיתון למבוגרים חרות, שהדגיש את האידיאולוגיה התנועתית. כבר במאמר המערכת הראשון ביום צאתו לאור של חרות, עיתון המבוגרים, ביקש להעביר מסר בדבר הרעיון הדמוקרטי-ליברלי המנחה אותו, והתנבא: "עיתון זה יוכיח, כי הוא אכן במה חופשית להחלפת רעיונות ותוכניות [...] ביטאון המגשים יום-יום את המידה הדמוקרטיה הנאה של העולם הנאור, עיתון הנותן חופש של ביטוי, זו המטרה אשר נשרת". ואמנם, כבר בעת הקמתו שיווה לעצמו קו ליברלי עצמאי שאפשר למתנגדיו להביע את עמדותיהם במדור "רשות הדיבור ליריב".⁹ חרות הייתה מפלגת ימין שפעלה מראשית ימי המדינה וישבה שנים רבות באופוזיציה, כולל בשנות החמישים הפורמטיביות שבהן ראה אור עיתון הנוער שלה. היא נוסדה בידי יוצאי ארגון אצ"ל (ארגון צבאי לאומי) בראשות מנחם בגין, ויותר מכול שיקפה בבואתה אנטייתזה למפא"י בראשות דוד בן-גוריון. קריאה רציפה בגליונות העיתון מגלה כיצד ביקש להעלות את קרנה של התנועה בעיני בני הדור הצעיר במהלך אותן שנים. בד בבד, כבר במהלך חייו של עיתון הנוער, בבחירות 1955, הכפילה מפלגת חרות את כוחה והייתה לשחקנית פוליטית משמעותית בזירה המדינית. קוראיו הצעירים של העיתון היו עדים לכך בזמן אמת.

חינוך לערכי התנועה

המוטיבציה העיקרית להוצאתו לאור של חרות לנוער הייתה, כמובן, חינוך בני הנוער. מנהיגי התנועה הביטו בצעירים של זמנם, ולא תמיד היו שבעי רצון. נאמן לרעיון המאפיין לעתים קרובות את חשיבתם של מבוגרים כי הולך ופוחת הדור, אמר זאב ז'בוטינסקי עוד בשנת 1938 על הנוער שהוא "עושה רושם מדאיב של גסות וולגארית", וקרא לחנך את בני בית"ר הצעירים למען יצמחו להיות חברים ראויים.¹⁰ ואמנם, חינוך הנוער היה חלק מחיי התנועה. ממשיכיו של ז'בוטינסקי הקפידו לשלב את בני דור העתיד בטקסים, ושמחו בילדים שנשארו את שמו ("זאב" לבנים ו"זאבה" לבנות) או שמות הקשורים בספריו:

"קרני", כשם גיבורת ספרו **שמשון**, או "הדר", שהופיע בשיר בית"ר (לבנים ולבנות); מעשה נועז לאור מעמדה הפוליטי של מפלגת חרות המוקצית.¹¹ כך, בטקסט שנכתב לאחד מטקסי התנועה בראשית שנות החמישים, הובאו הדברים הבאים: "מעריכים אנו מאד את הופעתם בכנס זה של הילדים, שאמנם ראו אור חיים לאחר פטירת המנהיג, אבל מיומם הראשון נושאים הם עליהם את שם הכבוד של זאב ז'בוטינסקי, אלה ה'זאבים' וה'זאבות', בנים ובנות של בית"רים בכל הארץ, בערים ובכפרים ובנקודות ההתיישבות. יחד עם הזאבים ישתתפו בכנס גם הילדים הנושאים שמות גיבורי יצירותיו של ראש בית"ר".¹² ילדים ומורשת היו, אם כן, חשובים בתנועה מראשיתה, ונשאו את בשורתה. מחקר **חרות לנוער** כרוך גם בתפקיד שהועידו עורכים של עיתוני ילדים ונוער לעצמם על רקע השנים המעצבות ההן, והשאיפה להקנות לקוראים הצעירים כלים שסייעו להם להבחין בין טוב לרע ולצקת בהם תכנים ערכיים ואתיים, קרי להנחיל להם כיווני משפט ומוסר.¹³ היחס אל הילדים היה כאל מושאים לתהליכי סוציאליזציה משמעותיים, ואף כאל נושאים פוטנציאליים בתפקידים תנועתיים. העיתון עצמו נתן ביטוי לרעיון זה. למשל, תחת הכותרת "ה'צברים' – מאין ולאן?" ב-19.1.1954, כתב י' קצנלסון כי המדינה כורעת תחת נטל של משברים, והאחריות עוברת בהדרגה לבני הדור הצעיר; "הדור הצעיר אינו יכול להתחמק מן הבעיות", והוסיף וכתב:

דור ילידי הארץ, שהוא חטיבה של יהודים, שתנאי חייהם שונים מן הקצה אל הקצה מן המתכונת, שהייתה אפינית לאבותיהם, מהווים איפוא את ראשיתו של שבט יהודי חדש, של אומה יהודית חדשה. נסיבות צמיחתה של אומה חדשה זו, שונות בתכלית מאלה של הקודמות לה. אולם דבר זה אינו משנה את עצם העובדה. כאן איפוא הנקודה המכרעת. לשבט החדש אופייניים כמה דברים וסימנייהיכר. היחסים שבינו לבין השבט הוותיק הם יחסים של חיכוך ואף רוגז-מה. רבות הסכנות האורכות לשבט החדש בראשית גידולו, אך רבים גם הסיכויים שלפניו.¹⁴

חתימה להכרה בתרומתו של המחנה הלאומי למדינה

מיקומה של מפלגת חרות באופוזיציה לפחות עד הבחירות השלישיות לכנסת נכרך בהדרתה על ידי הממסד ההגמוני, וביצירתו של זיכרון לאומי שהיא וההיסטוריה שלה נעדרו ממנו. המושג הסוציולוגי "זיכרון קולקטיבי" מתייחס לזיכרון העבר המשותף של קהילה, קבוצה או לאום, המתעצבים באמצעות רכיבים ותהליכים תרבותיים סמליים ונורמטיביים, המעניקים לו את משמעותו.¹⁵ יריבתה הגדולה של חרות בשנות החמישים הייתה מפא"י בראשות דוד בן-גוריון, ומצדה השני של הקשת הפוליטית גם המפלגות הסוציאליסטיות – מפ"ם וכן מק"י, המפלגה הקומוניסטית הישראלית, שביטאה בעיני חוגים רחבים בארץ, וגם בעיני חברי חרות, ערכים לא ראויים מבית מדרשו של הקומוניזם ברוסיה ובסין. בהתאם לכך הציע העיתון מעין ממלכתיות חלופית לזו של דוד בן-גוריון, פעל לעיצוב זיכרון אלטרנטיבי לזה שהתהווה בחסות מפא"י, ומיצב עצמו כמצפן מוסרי

ביחס לקומוניזם. נוסף על אלה, העיתון שימש ככלי תעמולתי שבין היתר גם התמודד עם דימויים שדבקו בתנועה והציקו למנהיגיה: דמותו של בגין, למשל, קיבלה הארה שונה בעיתון מזו שקיבלה בציבוריות הכללית, של הערצה,¹⁶ וכמו עיתון חרות למבוגרים, היה עיתון הנוער במה לדבריו של בגין, שהופיעו בו בהזדמנויות רבות. גיבור אחר של העיתון היה כמובן ז'בוטינסקי, שכתבות אחדות הזכירו את פועלו והאדירו את שמו.¹⁷ גם התפיסה שרווחה בציבוריות הישראלית מחוץ להוויה של מפלגת חרות, כי היא אינה מייצגת עממיות אלא אליטיזם בורגני (במובן השלילי), הותקפה בעיתון. הדבר התכתב עם התבטאויותיו של בגין עצמו, שבהזדמנויות שונות הסביר כי התנועה היא ביתם של המקופחים והנרדפים, ורמז כי תנועת העבודה היא-היא למעשה התנועה האליטיסטית האמיתית: "אנו תנועתו של האדם העמל (גם בעמל שאינו פיזי) ועל כן חייבים אנו לתת דגש על העדות המקופחות בעמנו (כגון עדות המזרח) ולמעמד הפרולטרני האמיתי, השונה מאלה הקוראים לעצמם בשמו אף שמזמן חדלו להיות גורם אחר מלבד מעמד מתברגן של תועמלנים".¹⁸ בהתאם לגישה זו מתח לפעמים גם חרות לנוער ביקורת ישירה על בן-גוריון. כך למשל ביקר את דבריו בשיח' מוניס; לעג להנחיות המובנות מאליהן, לשיטתו, של בן-גוריון לנוער, לפעול לטובת שירות האומה; וכן שטח – כבר בשנות החמישים – משנה המזוהה עם בגין של שנות השבעים, לפיה בן-גוריון כשל בהגשמת הרעיונות שלהם הטיפף, ובמיוחד עקרון הממלכתיות, כשהפלה בין דם לדם בתקריות שונות, הפגין אוזלת יד נגד השחיתות ששרתה לכאורה במנגנוני הכוח ובקיבוצים, ולא צלח אף בתחומי הכלכלה והביטחון.¹⁹

נוסף על כך התמודד העיתון עם הדרת התנועה בזירות שונות ותבע את מקומה בבניין האומה; למשל, לתפיסתו, מאחר שבן-גוריון ומפא"י היו מפרשיהם העיקריים של העבר וההווה, ופולחן הנופלים של המדינה הצעירה הדגיש את ההגמוניה הפוליטית של היישוב הוותיק, נתן חרות לנוער במה משמעותית להנצחתם של הרוגי מלחמת העצמאות שבאו משורותיו של המחנה הלאומי.²⁰ העיתון נהג להזכיר את חלקם של אנשי התנועה בחזקת הפליה מתקנת כנגד הממסד המפא"יניקי, ולהצביע על האיוולת שבהיעדרם מהזיכרון הקולקטיבי ההולך ומתרקם. כך למשל השיב העורך בטור "קוראים חביבים" לילדה מזל, ששאלה מדוע אין בעיתון ייצוג לחללי הפלמ"ח וה"הגנה":

אני יודעת היטב את ההתכחשות של הממשלה לגיבורי אצ"ל ולח"י, שנשאו בעול המלחמה יותר מן הלוחמים האחרים, כשהם נרדפים עד צואר מבחוץ ומבפנים. כן יודעת אני, כי נשיא-המדינה כנציגי-העם, לא נענה להזמנה להיות נוכח בטקס גילוי האנדרטה ברמת גן... [האנדרטה לזכר דב גרונר וחבריו]. לעומת זאת, הוקלט הטקס לחללי הפלמ"ח בקרית-ענבים, שודר ברדיו וגם צולם והוצג ביומן החדשות בקולנוע... אך אין זה, לדעתי, משחרר את "חרות לנוער" מלהזכיר את הטקס לגיבורי הפלמ"ח. הנוער בכלל, והנוער הלאומי בפרט, אסור לו להפלות בין גבור לגבור...

העורך השיב למזל בטון נחרץ:

לא אנו המפלים בין גבור וגבור. הנני מכריז וחוזר ומכריז על דעת המערכת ועל דעת קוראינו הרבים: אנו רוחשים כבוד ויקר לכל גבורי ישראל, ללא הברדל השתייכות ארגונית או מפלגתית, שמסרו את נפשם על שחרור המולדת מעול זרים והגנת המדינה בפני האויבים [...] ועתה, בקשה לי אליך, מזל. כוונתי נא מכתב דומה לזה ששלחת אלי גם אל מערכת "משמר לילדים" או כל עתון אחר מן המחנה ההוא. והיה אם עורכו יענה לך באותה רוח כשלי – וידעת, כי מלאת שליחות רבת-חשיבות.²¹

אזכורו של משמר לילדים משמעותי בהקשר זה, ובצד הרמיזה גם לדבר לילדים מומחשת הפוליטיקה שאפפה את שדה עיתונות הילדים באותה תקופה. מכל מקום, חרות לנוער דאג שלא יישכח המאבק נגד הבריטים משורות הימין. כך היה גם בכתיבה המורשתית שביקשה לתאר את העבר וניסחה את סיפור המאבק מנקודת מבט שזרעה אור אחר על האירועים. בטוריו של דוד תדהר (1897-1970), למשל, טרח המחבר לבנות זיכרון חדש וחלופי לזיכרון המתהווה בזירה המרכזית. תדהר היה איש רב-פעלים וכותב פורה, שנודע בשל מפעל הכתיבה האנציקלופדי שיזם על חלוצי היישוב, וספרים אחרים שכתב על רקע ניסיונו כשוטר עברי בתקופת המנדט.²² מדוריו נועדו ודאי להעשיר את העיתון, שכן סגנון הכתיבה שלו היה ציורי, פיקנטי ועתיר פרטים; הוא נהג להיתלות באילנות גבוהים, הזכיר שמות של בעלי תפקידים רמים מתקופת המנדט, ועורר פרשות רדומות מסקרנות. טוריו חשפו פשעים ותיארו לכידת עבריינים, אבל בד בבד העיד הסבטקסט שלהם על רצון ליידע את הקוראים על חלקם של אנשי התנועה במאבק הלאומי. בטורים "סופם של 18 'תימנים'" מחוברות 24 ו-25 של העיתון, למשל, תוארה "תוכנית שטנית" של ערבים בשילוב כמה בריטים להחדיר שמונה-עשר ערבים מחופשים לתימנים למושבות עבריות מרוחקות כדי "לאתר בה את דפוסי ההגנה של היהודים" ו"למחוק אותם מעל פני האדמה", וחלקו של הכותב בסיכול הפעולה. הדגש בכתיבה הושם על האופן שבו תדהר וחבריו הצילו את היישוב היהודי מאסון וכליה, כאשר המסר העיקרי הדגיש את זהות האויבים – הערבים והבריטים, וזהות המצילים – תדהר וחבריו, בימין הספקטרום הפוליטי. יתרה מכך, העיתון עסק בנושאים שהעבירו מסרים בעייתיים על פעילות ה"הגנה" לפני קום המדינה. כך למשל בחוברות 30-31 עסק המדור ברצח יעקב ישראל דה האן, שנחשב לרצח הפוליטי הראשון ביישוב (1924) בידי פעילי ה"הגנה", ובחלקו של תדהר עצמו שהיה, לפי עדותו, קצין המשטרה הממונה על סדרי הלוייתו.²³ הבמה שנתן העיתון לבני הדור הצעיר מאפשרת הצצה אל המידה שבה הפריע דימויה הנמוך של התנועה גם לילדי החברים, בסיטואציות יומיומיות שבהן חוו הילדים את שוליותה. למשל, במכתבו של ילד שסיפר כי בני כיתתו מופיעים לעיתים בבית הספר בחולצה כחולה עם שרוך (פועלי) אדום, אך כשהוא בא ללימודים בחולצת בית"ר, הביע מורהו את מורת רוחו על כך.²⁴ או העובדה שילדי התנועה חשו אי נוחות מן היוזמה להכניס את תנועות הנוער הבלתי מפלגתיות לכאורה לבתי הספר, שכן הצופים

והתנועה המאוחדת נתפסו על ידם כמשויכים למפא"י.²⁵ כסיפא של סיפור מאת הילדה נילי, בית"רית מרמת גן, שפורסם בעיתון במאי 1955 ועסק בזיכרונותיה מימיה כבת למשפחה לוחמת בימי המאבק, נכתב:

עתה יודעת אני שהיתה זו תקופת שיא ביהודה המתחדשת. מעבירה אני לנגד עיני את חיי הלוחמים, הן בשדה הקרב והן ביתר שטחיה החיים, והנה הם מוקפים חומה עבותה של שנה ולעג. ואז יודעת אני כי היתה מחתרת והיתה רוח, רוח אשר פעמה בלבו של מורה יקר שעזב עבודתו ויצא לאיטליה כדי ללחום שם, הרחק ממולדת ומאם [...] והיא שפעמה בלבו של כל תלמיד שיצא בחשכת ליל להדביק כרוזים ברחובותיה מלאי הקלגסים והשנאה עיר רבתי, ולעתים נפגע ואולי לא חזר כלל. היא שפעמה בלב כל ילד וילדה שאביהם נלקח מהם. רוח זו קיננה בלב כל אם עבריה המצפה לשוב בנה או אישה מן הקרב או מאי"ש... ויתכן והיא עודנה מצפה – והוא טרם שב.²⁶

בדברים ניכרה "גאוות יחידה", שאין לראותה אלא כדברי עידוד בימים שבהם נזקקה המפלגה שיזכירו את חלקה במאבק ואולי אף כתעמולה לקראת הבחירות הממשמשות וקרבות – ביולי 1955.

גם בהקשרים אחרים ניסה העיתון לטהר את שמה של התנועה או להציג אותה או אנשים שנקשרו בה כחיוניים ליישוב המתחדש לקראת המדינה שבדרך, על רקע המאבק העיקש בערבים ובבריטים. כך בהבאת סיפורו של רצח ארלוזורוב ככזה שערבים היו אשמים בו, פרשנות חלופית לזו שרווחה כאילו בני המחנה הלאומי הם שאחראים לו;²⁷ או באופן הצגת רצח הלורד מוין, השר לענייני המזרח התיכון בממשלת בריטניה, שבוצע בידי חברי לח"י.²⁸ העיתון גם ייחד מדור, "פרשה מן העבר", שבו העביר מסרים על ימי המאבק ברוח זו. כך בנוגע לפריצה לכלא עכו,²⁹ למאורעות,³⁰ לנושא הצום כנשק פוליטי בימי המעצר בגין פרשת השבת השחורה בידי בנימין זאב פון וייזל,³¹ למאבק על הכותל המערבי, שהוצג בעיתון כמאבק נגד הבריטים שהפרו לכאורה את שלטון החוק כשכתבו בדבר המלך במועצתו משנת 1939 כי הזכות על הכותל היא למוסלמים,³² ועוד. על רקע תיאור פעולות בעייתיות של ה"הגנה", העביר העיתון מסרים גם על חוסר כשירותו של המחנה היריב. כך למשל הציג העיתון עדות של ניצולה מהתאונה שאירעה בעקבות הנזק שגרמה ה"הגנה" לאוניית המעפילים "פאטריה", שנועד רק לסכל את העברתה למאוריציוס אך הסתיים באסון טביעתה.³³

אחד ההיבטים הבולטים בחרות לנוער היה הכתרתם של גיבורי תרבות. דמויות שהועלו על נס בעיתון היו כאמור ז'בוטינסקי ובגין, וכן הרצל, נורדאו, טרומפלדור ודוד רזיאל, איש לח"י יאיר שטרן, וכן אישים מבין שורות התנועה שהועמדו לדין ואף הומתו בידי שלטון המנדט כיוסף שמחון, ולהבדיל מי שהיו לחברי כנסת ומנהיגים דוגמת אריה בן-אליעזר, שהיה בין היתר סגן יושב ראש הכנסת בכנסת השלישית. כמקובל בעיתוני הצעירים של התקופה, היו גם גיבורים אחרים, מתחומי הספרות ומדעי הרוח: היינה וקיפלינג, וגם זנגוויל, טשרניחובסקי, ביאליק, ש"י עגנון ויוסף קלוזנר, שלרגל הגעתו

לגבורות הקדיש לו העיתון כתבה גדולה וגם עמוד שער.³⁴ על רקע זה מעניין לציין אישיות נודעת נוספת שהוזכרה בעיתון לא אחת: אלברט איינשטיין, שאותו אהד גם בגין, כעולה מהתייחסויותיו למאבקו במקרתיזם בארצות הברית. באחד ממאמריו שהתפרסמו בחרות גינה בגין את ועדות החקירה שביקשו לאתר קומוניסטים וכתב שאין להפקיר סמכות שיפוט של אזרחים בידי גוף שאינו בית דין בלתי תלוי. הוא התייחס למכתב פומבי שפרסם איינשטיין בניו יורק טיימס ומוען למורה שנקרא לוועדות הללו, ובו קרא איינשטיין שלא להתייצב לפניהן.³⁵ הנה כי כן, בראייתו של בגין לא היו איינשטיין והוא עצמו אלא אחים למאבק כנגד ההגמוניה המשטרית. לרגל יום הולדתו ה-75 של איינשטיין, נכתב בחרות לנוער: "חרות האדם, חופש המחשבה, אהבת הבריות, מוסר וצדק סוציאלי – שאיפות אלו הדריכו את פעולתו של המלומד היהודי המפורסם ביותר בדורנו". למרות התנגדות התנועה לקומוניזם כשלעצמו, ראה העיתון באיינשטיין מודל לחיקוי. "חרות אישית וחופש המחשבה שכה יקרים לו, מופרעים עתה באמריקה על ידי 'ציד-מכשפות' של מקראתי וחבריו", נכתב בו.³⁶

עוד ראוי לציין היחס שהובע בעיתון כלפי שרה אהרנסון, שחיה בתקופת שלטון העות'מאנים בארץ ונחשבה לגיבורת ימין, בטקסט שהופיע לרגל תערוכה על פועלה שנערכה במצודת זאב. בניגוד לחנה סנש וחיביבה רייק, אין הילדים יודעים דבר על שרה אהרנסון, נכתב, אף שפעלה "בלב טהור, ובאמונה, שהפעולה למען הבריטים תביא פדות לעמה שלה. זו גם זו נענתה והקריבה את חייה על אמונה זו". ועוד נכתב:

האוחזים כיום בשלטון והכותבים היום את ספרי ההיסטוריה [פועלים] לשקר, לסלף, להשכיח בזרון. ההבדל הוא בזה, שאת חנה סנש הם שלחו ומתוך שורותיהם יצאה, ושרה אהרנסון פעלה בניגוד לרצונם ולהשקפותיהם. [...] מעשה ההשתקה כמעט ועלה בידם, אלא ששוב הפעם באו ההם שתמיד מקלקלים וקלקלו גם כאן: [...] הבית"רים [...] לא נתנו ולא יתנו להשכיח פרשיות גדולות בהיסטוריה, שלא נעשו על-ידי השליטים כיום.³⁷

בהקשרה של סנש חיווה העיתון גם את עמדתם של רבים בתנועה בעניין ישראל קסטנר, שהיה איש מפא"י ועמד במרכזו של הפרשה הידועה שהסעירה את הארץ במשפט שהתנהל בשתי ערכאות. תחת כותרת המשנה "לא האויב לבדו הכשיל את שליחותה של חנה ליהדות הונגריה, המשוועת להצלה...", נכתב בגנותו של קסטנר: "אנחנו יודעים היום, כי מי שעמד אז בראש 'עד ההצלה' היהודי-הונגרי, הד"ר קסטנר ועוזריו ידעו גם ידעו על כל המרחש בבתי-הסוהר ההונגריים. אבל הם לא נקפו אצבע כדי לחלץ את חנה מצרתה ולעזור לה במצוקתה".³⁸ הכתבה התפרסמה מעט אחרי שנשתיים משפט היועץ המשפטי לממשלה נגד מלכיאל גרינוולד (הידוע כמשפט גרינוולד-קסטנר) בבית המשפט המחוזי בירושלים, וחבר לטקסטים נוספים שהעבירו מסרים דומים.³⁹ בכתבה אחרת פירט העיתון את מהלכו של משפט דרייפוס, כהתרסה נגד השוואה שעלתה מצידו של קסטנר בין משפט זה למשפטו בישראל.⁴⁰ ואלה הן רק דוגמאות אחדות לאופן שבו התערבכו

בעיתון שיח על משפט, פוליטיקה וערכים, על רקע מה שכונה "שיתוף הפעולה" של יהודים עם הנאצים בתקופת השואה וההגמוניה של תנועת העבודה, שקסטנר נמנה עם חבריה (הוא היה דובר משרד המסחר והתעשייה; גרינוולד, מצדו, היה פעיל בחוגי אצ"ל ולח"י ויוצג במשפט בידי שמואל תמיר, שנודע בנטייתו הפוליטית הימנית).

העיתון מצא דרך להכליל במניין הגיבורים הלאומיים גם את אורי אילן, חייל בן קיבוץ גן שמואל שהתאבד בשבי הסורים בינואר 1955 וזכה לתהילה בשיח ההגמוני בארץ, בשל נחישותו לא למסור סודות מדינה לאויב (בפתק שהותיר אחריו כתב: "לא בגדתי, התאבדתי"). בטורו פרסם העורך תגובה על פניית קוראים לעיתון, שהזכירו לו שאילן היה חבר השומר הצעיר, קרי ממחנה פוליטי אחר. העורך שיבח את אורי אילן על כי לא "נהה" אחר הסוציאליזם שעל ברכיו התחנך מבחינת נאמנותו למחויבותו הלאומית: אם אמנם פוטם אורי [...] משחר ילדותו במליצות על "אחוות-עמים" גם עם מבקשי דמנו; אם אמנם בולבל ראשו בתיאוריות סוציאליסטיות-פאציפיסטיות, שהן נטולות שחר בימינו; אם אמנם חונך לקראת נאמנות ל"מולדת השניה" ולציות עיוור לצווי הקרמלין – הרי לא היה בכוחן של כל ההשפעות הנפסדות הללו להשחית את נפשו הבריאה של הנער ולסלף את דמותו ורוחו בעת המבחן העליון [...] על אף היותו נתון להשפעת תנועה אנטי-לאומית זו, לא בגד בשליחותו הלאומית ומילא עד תום את צו מולדתו האחת והיחידה, היא ישראל.⁴¹

מסד הערכים ומאפייני השיח בעיתון

לאומיות וליברליזם

שני רכיבים עיקריים התוו את דרכה האידיאולוגית של תנועת החרות: לאומיות יהודית וליברליזם. הלאומיות היהודית הפגישה בין הדת היהודית, על מקורותיה המסורתיים בשילוב עם יצירות משכיליות ותרבות יהודית, ובין הציונות – חזרת העם היהודי לארץ ישראל לאחר שנות התעמרות בו בארצות הגולה. כאשר לליברליזם, בגין עצמו הקפיד להשתמש במושגים משטריים ליברליים ולהפנות לעקרונות משפטיים דוגמת הפרדת

הרשויות, הצורך בחוקה והשוויון בפני החוק, כחלק מהרטוריקה השוטפת שלו. ערכי הלאומיות היהודית בחרות לנוער גויסו כדי להצדיק את דרכה של התנועה, וזאת בדרכים שיוחדו לקהל הצעיר. למשל, בחנוכה של שנת 1955 כתב העורך כי לחג זה יש משמעות מיוחדת משום דמיונם של המכבים, שהיו מיעוט שבמיעוט ופעלו כנגד הנהגת העם ששיתפה פעולה עם היוונים, לאנשי ז'בוטינסקי.⁴² העיתון גם הביע התנגדות לחגיגת חגי הגויים, שנתפסו על ידו כהתבוללות;⁴³ התייחס באופן עקבי לנושא השואה (ואף כלל כתיבה ישירה על הצורך בנקמה בגינה);⁴⁴ וכן מתח ביקורת על אוזלת ידה של ממשלת מפא"י בתחומים שונים. כך נכתב על היעדר פעולה להצלת יהודי מרוקו וסגירת שערי הארץ בפניהם,⁴⁵ וכן על פרשת לבון, שלגביה נטען כי הממשלה לא עשתה די כדי לשחרר את העצורים וכשלה במימוש ערכי הערכות ההדדית הלאומיים.⁴⁶ גם התוויית

ערכי העלייה לארץ נידונו בעיתון. כך שיבחה מערכת העיתון ילד יהודי שברח מהוריו בניו יורק כדי לחגוג בר מצווה בארץ, למרות הבעייתיות שבמעשה.⁴⁷

באופן מסורתי ראתה התפיסה הליברלית האוניברסלית סתירה בין רעיונותיה לרעיונות הלאומיות, המעודדים בידול ומאפייני השתייכות, בצד הדרות. עם זאת, כמו בתנועות לאומיות אחרות, השתלב הליברליזם של חרות בלאומיות, כי לפי התפיסה הליברלית התנועה שיקפה את האינטרסים והרצונות של הפרטים שנמנו עמה, וקידמה ערכים דמוקרטיים. במובן זה תאמה עמדתה של חרות לעמדתם של הוגים כגון ויל קימליקה (Kymlicka), הפילוסוף הקנדי שכתב על ההצדקות הליברליות לרעיון הלאומי וביסס את הטענות שכדי שיוכלו בני אדם לבחור בחירות של אמת ולממש את חירותם, צריכות להתקיים חלופות שונות לאורחות החיים שמהן אפשר לבחור במסגרת הלאומית.⁴⁸

הליברליזם בחרות לנוער התבטא בין היתר באפיונה של החירות כדרך חלופית לדרכה של מפא"י, ובכתיבת דברי ביקורת על מפא"י, אך הוא היה כרוך גם בשיפוטיות רבה כלפי החוגים הקומוניסטיים בארץ שקידמו ערכים לא ראויים בעיני אנשי התנועה (ואשר בהוקעתם גולמה סתירה מסוימת של רוח הליברליזם עצמה, כעולה מפסק הדין הידוע קול העם שניתן ב-1953 נגד סגירתם של עיתוני מק"י בידי שר הפנים ישראל רוקח, וממנו עלה כי שימוש לרעה באינטרסים לאומיים לכאורה על חשבון זכויות האדם והאזרח, ובמקרה זה חופש הביטוי, הינו פסול).⁴⁹ בהקשר אחד פורסם בעיתון מכתבו של ילד שעודד דווקא את כניסת הקומוניסטים לארץ, כי לגישתו יכולים היו עוד לשנות את דעתם ולשוב מ"דרכם הרעה".⁵⁰ עמדה תקיפה נקט העיתון גם כלפי ערביי המדינה בהקשר זה, כעולה מתגובה למכתבו של ילד שביקש להכריז על המפלגה הקומוניסטית כבלתי חוקית והתבטא בחריפות נגד ערביי ישראל הנוטים לחבור אליה, לשיטתו, כי הם מצפים ליום השחרור שלהם על ידי ארצות האויב השכנות, ו"חותרים יחד עם מק"י תחת יסודות המדינה מבפנים". עורכי העיתון שפרסמו את המכתב לא גינו את האמור בו כפי שנהגו לפעמים בעניינים אחרים, ונוסף על כך כתבו כי ישראל היא המדינה היחידה במזרח התיכון שבה לא הוצאה המפלגה הקומוניסטית אל מחוץ לחוק.⁵¹ ולכך מהקומוניסטים, הופנו חיצי הביקורת גם כלפי החוגים הסוציאליסטיים. למשל, בתגובה לגזר דינם של מרדכי אורן ושמעון אורנשטיין, אנשי השומר הצעיר שהועמדו לדין במשפטי פראג, מתח העיתון ביקורת על חוגים אלה תחת הכותרת "שעטנו לא יעלה עליך".⁵² ואילו הילד יצחק י' הללי מירושלים כתב בעקבות שחרור מרדכי אורן מהכלא: "בהתווכחי עם הסוציאליסטים שלנו, הנני נזכר תמיד באימרת קלימנסו: מי שאינו סוציאליסט בגיל צעיר – אין לו לב. מי שנשאר סוציאליסט לאחר שהתבגר – אין לו שכל".⁵³

ביקורת מוסרית ושימוש רטורי בשפת המשפט הטבעי

ערכיה המנחים של תנועת החרות בראשות בגין היו שלמות המולדת, קיבוץ גלויות, צדק סוציאלי וחרות האדם. עקרונות אלה, שהופיעו תחת הלוגו של שם העיתון חרות, הנחו את הכתיבה גם בחרות לנוער. לחלקם התייחס העיתון באמצעות מקרים שבהם לא טופלו כראוי בעיני כותביו נושאים שונים בידי זרועות השלטון, ואף הציע פתרונות משלו. אמנם, מבחינה משפטית הכירה חרות בשיטת המשטר בארץ ולא ביקשה לערוך הפיכה. עם זאת היו מקרים שבהם הביעו חברי התנועה התנגדות למדיניות או לדברי חקיקה פרטיקולריים. ביקורת על המצב המשפטי הנוהג עלתה למשל מכתבה גדולה שהובאה בפתח גיליון בינואר 1954, והוקדשה לצורך לפתור את בעיית הילדים שנאלצים לצאת לעבודה כדי לקיים את משפחותיהם. בכתבה תוארה שגרת ימיהם העגומה של נערים כאלה, שבחסות חוק עבודה הנוער משנת 1953 לחלקם יתאפשר לעבוד, אך הודגש שבכך לא נפתרו בעיותיהם:

הנה נודע לפני ימים מספר, כי כבר נכנס לתוקפו חוק, האוסר העסקת נערים למטה מגיל 14 בעבודות שונות, וביניהן גם מכירת עיתונים. חוק זה יחזיר בוודאי רבים ממוכרי העיתונים לספסלי הלמודים, לשמחתם של אלה ביניהם, הרוצים ללמוד. אולם מאידך ישלול חוק זה מרבים את פרוסת הלחם היבשה, אם כי הוא קובע, שלנצרכים ביותר יאפשרו לעסוק בעבודה זו, ואף יינתנו הקלות [...] אולם האם בזה הפתרון? הרי אין נערים אלה מוכרים עתונים משום התענוג שבדבר [...] על כן חייבת לקום רשות מיוחדת המתעניינת בגורלם של הילדים הללו [...] ואנו, הנוער, הרי אנו מעוניינים יותר מכול בפתרון בעיית הילדים, כי בעייתם – בעייתנו היא. סוף־סוף הם כמונו אזרחי המחיר ויקבעו כמונו את דמותה של המדינה בה אנו חיים.⁵⁴

לא פעם נתגלעו מתחים וסתירות. הכתב הצעיר איתן הבר, למשל, התבטא באותו גיליון בנוגע לצורך לאסור בחוק את מכירתו של בשר חזיר בתל אביב: הוא סקר את התופעה של הצגת "בשר הפיגולים" למכירה בחלונות הראווה של חנויות בעיר, וכתב בתרעומת כי כמה עיריות כבר חוקקו חוק עזר האוסר על המסחר בבשר החזיר ועל גידולו, בהמשך לחוק המדינה שהסמיך את הרשויות המקומיות לטפל בנושא. אם כך עשו אחרות, כתב, "מדוע מהססת עיריית תל אביב־יפו? והמשלה (על כל השרים הדתיים בה), – האוכרת עצות היא? מדוע לא ייעשה הדבר לתיקון המצב?"⁵⁵ ערכי הליברליזם וחופש העיסוק מוצבו במקום השני אחרי האומיות.

גם בתחומי האתיקה והמנהל התקין הובעה ביקורת על מפלגת השלטון בעיתון, וממנה אפשר ללמוד על אמות המידה שאותן ביקש להטמיע בקוראים, בצד הביקורת המפלגתית. כך בסיקור משפט שבמרכזו עמדו מסיבה לניצחון מפא"י שמומנה בכספי עיריית חדרה ואי סדרים נוספים (נודע כ"פרשת ברמן"),⁵⁶ וכך גם עלה ממכתבה של הילדה נילי יעקבי מכפר אתא, שעסק גם הוא בשחיתות לכאורה במסיבת בחירות של מפא"י ואחדות העבודה. נילי תיארה היתקלות בתופעה של כיבוד המשתתפים בוופלים,

"הנער שברחוב - והחוק", חרות לנוער 27.1.1954, עמ' 1. האוסף "ע"ש שרה ואברהם יפה, הספרייה המרכזית ע"ש סוראסקי, אוניברסיטת תל אביב

עוגות, סנדוויצ'ים ומיץ (!). "אינני שואלת מאיזן משיגות המפלגות את הכסף, ואולם רואה אני איך הוא מתבזבז. [...] האמנם נמכר ונקנה העם הזה, עם הספר והחכמה, באמצעות מזמרים, מיץ וסנדוויצ'ים?"⁵⁷ כתבה בטון מחנך.

ביקורות אחרות בחרות לנוער שנגעו לערך שלטון החוק ולצורך בשוויון בפני החוק ובהסדרת היחסים בין הרשויות הובעו בהקשרים שבהם נחשדו אנשי ימין כפעילים עוינים – בפרשות עצורי ג'למי ומחתרת צריפין. הכתיבה על פרשת ג'למי הבליטה מידע על תנאי המעצר הקשים שהיו מנת חלקם של העצורים. בכתבה אחת צוטט מכתב ששלח העצור יוסף מנקס לרעייתו. את המכתב כתב מנקס, לימים ממורשעי רצח קסטנר, בעקבות תשובה שקיבל לשאלתו בנוגע לתנאי מעצרו כי ועדת הערעורים בראשות השופט שניאור זלמן חשין אינה יכולה לקבוע דבר אלא רק לייעץ לרמטכ"ל. ל. שוב הוזכר חלקם של חברי התנועה בימי המאבק, וכמו בשמו של מנקס נכתב: "נוכחתי לדעת, כי

בארץ שלמענה נלחמתי אין דין ואין דיין, וכי השולט היחיד בה הוא האגרוף, ולכן אני פונה אל חברי הכנסת הבלתי משוחרים באמצעות העתונות".⁵⁸ סיקור משפט מחתרת צריפין לווה גם בכתיבה ביקורתית על הדין; כך, באחד מהדיווחים אומצה עמדתו של אחד מהסניגורים במשפט, והוסבר כי פקודת מניעת טרור (1948) נולדה בשעה בלתי מוצלחת והינה בעייתית הן מבחינה זו שהנאשמים הובאו בפני בית דין צבאי, והן מן הבחינה שהפשע הנטען אינו מצדיק את הגדרת הנאשמים כטרוריסטים.⁵⁹ נוסף על אלה, הקדיש העיתון מקום להתייחסות להתנהלותה הקלוקלת של המשטרה לפני הפרשה ואחריה. כך נכתב על משתה בבאר תל אביבי שערכו השוטרים אחרי מתן פסק הדין על ידי בית הדין הצבאי, שלא הזכיר את שיטות החקירה הבעייתיות לכאורה שאותן נקטו.⁶⁰ מעניין לציין, עם זאת, שהעיתון לא התמודד עניינית עם נימוקים שעלו בזירות אחרות, ובעיקר לא עם עצם המעשים שיוחסו למחתרת, כגון הנחת פצצה בשגרירות צ'כוסלובקיה ובמערכת העולם הזה, והצתת מכוניתו של הציר הסובייטי ושל איטליזים לא כשרים. בעקבות בגין, שראה עצמו לא כאנרכיסט אלא כלגליסט המפר את החוק מתוך מודעות לטיבה הנורמטיבי של ההפרה (להבדיל מאדישות, למשל), לא תפסה מקום של ממש בכתיבה העובדה שלפחות חלק מהמעשים היו בגדר הפרות של החוק הפורמלי. כפי שעמדה על כך מאיה מארק, לגישה זו שורשים עבותים המשתרגים אל העמדה התורת-משפטית המכונה "משפט טבעי", כינוי לקשת של תיאוריות ודברי הגות הכורכים ענייני משפט ומוסר באופן הכופר בהנחה שאפשר להתייחס לסוגיות משפטיות במנותק מערכים אוניברסליים.⁶¹ תפיסה זו עומדת בניגוד למשפט הפוזיטיבי, שלפיו נורמה שהתקבלה בהתאם לפרוצדורה מסוימת היא בעלת תוקף כשלעצמה. ביסודה ניצבת האמונה בקיומם של ציוויים מוסריים של צדק ואמת, שהם נצחיים.⁶² אנשי התנועה תלו את ייחוסם בהקשר זה בהגותם של הוגים שונים, למשל ג'ון סטיוארט מיל (Mill), שכתב כי על החברה להיות פתוחה ואף אסירת תודה לאלה שמערערים על מוסכמות היסוד שלה.⁶³ גם ג'ון רולס (Rawls) התבטא מאוחר יותר בנימה זו, כשטען שאי הציות האזרחי הוא אינו רק אקט מסוכן שעלול לזעזע את היציבות החברתית, אלא שיש בכוחו לתקן עוולות חברתיות ולכן להיות כוח חברתי מייצב. הפרת החוק, בהתאם לגישה זו, יכולה לתקן סטיות מהצדק ולתרום לדמוקרטיה.⁶⁴ ברוח זו כתב בגין בעיתון המבוגרים חרות: "יסוד המשפט הוא הצדק. באין צדק, שקר המשפט".⁶⁵ ניכר גם כי המשגות אלה, בצירוף פיתוח מושג ה-Civil Disobedience מבית מדרשו של הנרי דיוויד ת'ורו (Thoreau), הסופר והוגה הדעות האמריקני, מחלוצי הדוברים בזכותו של אדם לציית לצו מצפוננו גם אם בניגוד לחוק הפורמלי – עמדו לנגד עיני עורכי עיתון הנוער, לצד העניין הפוליטי.⁶⁶

בהקשר זה מעניין לציין טקסט שהתפרסם בשנת 1953 בנוגע לפרשה המפורסמת של האונייה "אלטלנה". פרשת אי-הציות לחוקי המשחק של הממשלה הצעירה – ממשלתו

של בן-גוריון, ב־1948, נזכרה בכתבה על דב גינצבורג, מעפיל באונייה ולימים קצין צה"ל שנהרג. על אירוע אוניית הנשק נכתב בחרות לנוער:

[...] בחופי ישראל באה כשואה אכזבה מרה על הלוחמים הצעירים והנלהבים. יריות הידהדו באויר בהתקרב "אלטלינה" לחוף. אחדים מהלוחמים הצעירים נפלו חללים. נציגי המפלגה השלטת, שעינם היתה צרה במפעלו הגדול של האצ"ל, שלחו פלוגות צבא כדי למנוע את ירידתם של לוחמי האצ"ל בחוף ישראל ואת הורדת הנשק והתחמושת מסיפון האניה. היה בכך משום הפרת הסכם, משום שממשלת ישראל הבטיחה קודם לכן לסייע בידי האצ"ל [...] אולם ברגע האחרון שינתה הממשלה את עמדתה.⁶⁷

בצד שימוש בז'רגון משפטי ("הפרת הסכמים" – זה שביין התנועות, וכן הפרת אמנת ז'נבה), ביקש העיתון להצביע על האופן התמים לכאורה של הפעולה שבה נקט אצ"ל. בעיתוי אחר, לקראת בחירות 1955, הועלה בעיתון שוב הנושא, שעדיין היה כפצע מדמם, והוסבר כי עקב הפקרת לוחמי אצ"ל ניהלו את המלחמה אנשי שמאל ש"לא פעמה בהם תחושת האדנות על הארץ כולה, ושעל כן השלימו עם השארת שטחים נרחבים בידי האויב, שאפשר היה אז לכבשם בנקל", ועוד נכתב: "רצח אלטלינה אחראי, במישרין ובעקיפין, לאותו רצח המתנהל זה שבע שנים על 'גבולות' ארצנו הפרוצים".⁶⁸ קרי: בשל פרשת "אלטלנה" שבה פעל אצ"ל כראוי, נטען בעיתון, ניטשת עתה מלחמה על הגבולות ועל שלמות המולדת, מלחמה שיכולה הייתה להימנע. מכל מקום, ככלל, בגין מיאן להתייחס לממד היסודי של אי הציות להנהגת המדינה החדשה שאפיין את האירוע מצד המחנה הלאומי בראשות חרות, והעדיף לתאר את חלקו כמי שדווקא ביקש למנוע מלחמת אחים.⁶⁹

גם מימוש הסכם השילומים מגרמניה (1952) העסיק את חרות לנוער בזיקה לערכי המשפט הטבעי של נצחיות ואוניברסליות. כך נכתב בכאב מהול בכיקורת עם הגעת אוניות ובהן סחורות מגרמניה, שהתקבלו בארץ בעקבות ההסכם. קוראי העיתון נקראו לא להסכין להסכם, ואף ננקטה לשון כללית של חוק עליון מצפוני, הנעלה על חוק המדינה:

אמנם כן, הכנסת החליטה. חוק הוא חוק. אין להלחם בו לא במעשי-אלימות ולא בפעולות מחתרת. אדם חופשי מזדקק למחתרת רק בתנאים מיוחדים. בדרך כלל הוא פועל ללא מורא לאור השמש, אומר את אשר עם לבו בעוז ובקול רם. אותנו, את הנוער, לא שאלו כאשר החליטו על "שילומים". אין חוק בעולם, המחייב אותנו להכניס אל בתינו שלנו את סחורות-הטומאה. אין חוק בעולם המכריח אותנו לקנות בחנויות המשמשות סרסורים לתוצרת נאצית. ואילו חוק אחר ישנו, חוק-המצפון, התובע מאתנו לפעול נגד התועבה הזאת, תועבת ה"שילומים". [...] נחשוב ונשאל איש את רעהו: מה נעשה ומה נפעל במסגרת החוק למניעת החרפה הזאת מדורנו?⁷⁰

כך גם סוקרה בחרות לנוער עמדתו של בגין, שבמקור הופיעה בעיתון חרות כמה ימים לפני כן, ביחס לחוק העבירות נגד המדינה, יוזמת מפא"י ותומכיה, ונטען כי הוא "איננו, במהותו, אלא חוק 'העבירות נגד הממשלה'"; "רק הפילוסופיה הטוטאליטרית –

הקומוניסטית והפשיסטית ו... המפא"יניקית, שנטלה משתייהן, מזהה את המדינה עם הממשלה. ואילו איש, המאמין בחרות ואוהב את הצדק [...] תמיד יבחין ביניהן [...]".⁷¹ עורכי עיתון הנוער הביאו את משנתו של בגין ושיתפו את הקוראים בדעתו, כי ממשלת מפא"י מעלה בתפקידה הלכה למעשה והינה מחוקקת חוקים רודניים. יחד עם זאת צוטט גם כך:

אינני קורא לעבור עבירות. כפי שהאמנתי כי חוקים של ממשלה זרה יש להפר תמיד, כן הנני מאמין, כי חוקים של ממשלה שלנו יש בדרך כלל לכבד, גם אם היא רעה. [...] אך אם אהיה משוכנע, כי עבירה מסויימת על החוק הכתוב היא, אמנם, נגד הממשלה אך למען המדינה – אעבור אותה. במעשה, אם אוכל לעשותו; בדברים, אם אוכל להשמיעם. אזרח חופשי, הנוטל לעצמו, לפי הכרתו הפטריוטית, את הזכות הזאת, יפיל על עצמו את החובה לשאת בתוצאות מעשהו, ולא להתלונן, אם יסבול בגללו. יש זכות לאזרח טוב לעבור לעבור עבירה למען המדינה, כשם שיש זכות לממשלה רעה להביאו לדין. [...] אגב, לפי "חוק עבירות נגד המדינה" עלול אני להיאשם וללכת למאסר על חלקים מסויימים של מאמרי זה. אך אין דבר. גם לאחר ש"חוק העבירות" הטוטאליטרי ייכנס לתוקפו, אוסיף לכתוב דברים כאלה. כי אכן, יש עבירות שהן בעד המדינה ולא נגדה.⁷²

ואחרון, צוהר לעמדת העיתון בסוגיה של סיקור חסר ובלתי מאוזן עולה מתשובת המערכת לילד מחיפה שכתב לחרות לנוער בנימה ביקורתית כי העיתון מציג באופן חד-צדדי מידע על התוקפנות הערבית. במקרה של "התגרות יהודית", כפי שנהגה ישראל בפעולת קיביה שבה נרצחו עשרות אזרחים ירדנים בידי צה"ל (1953) והוכרה לימים כחותרת תחת ערך שלטון החוק, כתב הילד עמנואל סירקיס: "אתם פוסחים או מודיעים עליה ב'צניעות' כתגובה טבעית ומוכנת מאליה", ועוד הלין כי העיתון לא טרח לעדכן את הילדים בהודעתו של נשיא מצרים נאצר, כי הוא נכון להסדיר את היחסים עם ישראל בדרכי שלום. מערכת העיתון הגיבה בחריפות: "המתעלם מהמציאות הוא הקורא סירקיס. השכנים הערבים [...] מתכוננים בכל הרצינות ל'סיכוב השני' להכחדת ישראל. המחבל בכוננות הנפשית של הנוער לקדם הסכנה, אינו משרת את השלום. זה ה'שלום' של שליט מצרים נאסר, הרי היא מבוססת [כך] על החזרת מאה אלף פליטים ערבים לתוך ישראל וכן על שובה לגבולות החלוקה המקוריים של האו"ם, כלומר: מסירת הנגב והגליל המערבי לשלטון ערבי".⁷³ לאמור, כי בשם תפיסה לאומית קטסטרופלית העיתון חטא לערכי הליברליזם והפתיחות שלשמים הטיף בנסיבות אחרות.

סוף דבר

תפיסתו של אצ"ל בתקופת המנדט סוכמה בספרו של בגין, המרד, תחת תת-הכותרת "גבורת המשפט": "נכון הוא שהאדם לא נוצר כדי לשעבד, אך הוא לא נוצר גם כדי להשתעבד. ואם קם מישהו להורגך [...] אם קם מישהו לשעבדך – קום והלחם בו, הלחם

בו באותם המכשירים עצמם, שבהם הוא משתמש נגדך: ברזל מול ברזל; כוח מול כוח; מוח מול מוח; דם מול דם. זהו צו עליון; צו מוסרי; צו אנושי; צו אלהי".⁷⁴

חרות לנוער לא שרד רבות כדי לספר. עם זאת, חוברותיו הספורות, הגדושות כתיבה עניפה בנושאים המשיקים לעבר הקרוב ולהיבטים אקטואליים שהעסיקו את תנועת החרות בשנות החמישים, מגלות כי בעבור עורכיו הוא היה כלי ממעלה ראשונה להנחלת ערכיה. אלה נקשרו בחוטים דקים אל התקופה שקדמה להקמת המדינה, ועלו בקנה אחד עם עמדות לאומיות ועם תפיסה של משפט טבעי, הרואה במשפט ובמוסר רכיבים בלתי נפרדים. אף על פי שניסה לשוות לעצמו, לפחות בראשיתו, תדמית לא מפלגתית, המפלגתיות צפה ועלתה ממנו. אף שהוגדר בידי אחרים, מעמדה של המפלגה שמכוחה יצא על המפה הפוליטית היה מהותי ואינהרנטי לו; אדרבה, לא פעם נדמה היה שהוא מבקש את ה"דווקא" על רקע כאב הדחייה. בצד זאת, הקול המתריס שהשמיע הצביע על האתגר שבוודאי הציג, לפחות בפני הזרם המרכזי, וכדרכו תרם לשיח הדמוקרטי בארץ. בשנים שתבואנה תתקדם התנועה אל לב הקונסנזוס הישראלי והלגיטימציה הממסדית על רקע הדומיננטיות של נושא הביטחון על סדר היום הציבורי וכיבוש השטחים. אפשר רק לשער מה היה קורה אילו היה העיתון ממשיך להופיע, כיצד היה מתעדף את סדר יומו, ואיך הייתה משתכללת בו נוסחתה של התנועה. כפי שציין ג'רמי וולדרון (Waldron), הסכנה בקליטתם של ערכים מהותיים אל שלטון החוק טמונה ביצירתה של תחרות פוליטית בין הערכים שאותם מבקשים גורמים שונים לצקת אל תוכו.⁷⁵ במובן זה, במבט לאחור, אפשר לראות בעיתון הנוער של מפלגת חרות חלק מהמיקרוקוסמוס של עיתוני הצעירים של התקופה, אבל גם סוג של משקפת "משם", שמבעדה אפשר להתבונן בתהליכים רחבים יותר.

הערות

* אני מבקשת להודות לאמירה שטרן, לשעבר מנהלת ארכיון מכון ז'בוטינסקי, ולקסניה סקליאר, האמונה על אוסף יפה בספרייה המרכזית ע"ש סוראסקי באוניברסיטת תל אביב, על סיוען בדרך אל המאמר.

- 1 "קוראים חביבים", *חרות לנוער*, 20.8.1953, עמ' 1.
- 2 א"ו, 13.8.1953, שם, עמ' 1.
- 3 15.9.1954, שם, עמ' השער ועמ' 6.
- 4 "הברווזון המכוער" עלה לגדולה", שם, 20.4.1955, עמ' 5.
- 5 שם, כ"ו בכסלו תשי"ד, עמ' 1.
- 6 שם, י"ח בטבת תשי"ד, עמ' 1.
- 7 להרחבה ראו: טליה דיסקין, *לשון החוק ושפת הילדים: משפט וחברה בעיתונות הילדים בעשור הראשון למדינת ישראל*, תל אביב ושדה בוקר, 2022 (להלן: דיסקין, *לשון החוק ושפת הילדים*). למקור יסודי הממפה את הבסיסים של שיטת המחקר תיאוריה מעוגנת בשדה, ראו: Anselm L. Strauss and Juliet Corbin, "Grounded Theory Methodology: An Overview", in: Norman K. Denzin and Yvonna S. Lincoln (eds.), *Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1994, pp. 273-285

- 8 רימה שיכמנטר, חבר מנייר: עיתונות ילדים ישראלית בעשור הראשון למדינה, ירושלים ושרה בוקר 2014, עמ' 9-10; דיסקין, שם, עמ' 29-30.
- 9 אריה נאור, "יומוני מפלגות הימין: הבסיס האידיאולוגי, ההקשר הפוליטי וכשלון ההפרטה", קשר, 25 (1999), עמ' 71-79. למקורות אחדים נוספים על חקר הימין ראו: יחיעם ויץ, הצעד הראשון לכס השלטון: תנועת החרות 1949-1955, ירושלים וחيفا 2007. כן ראו: אודי לבל, הדרך אל הפנתיאון: אצל, לח"י וגבולות הפנתיאון הישראלי, ירושלים ושרדות 2007 (להלן: לבל, הדרך אל הפנתיאון); טוביה פרילינג, "על עבר ועל ייצוגי עבר: היכן הם 'הוגי הימין' בהיסטוריוגרפיה והזיכרון הישראליים של היישוב והשוואה?", ישראל, 12 (2007), עמ' 39-79; אברהם דיסקין (עורך), מאלטלנה עד הנה: גלגולה של תנועה – מחרות לליכוד, חיפה ותל אביב 2011; אמיר גולדשטיין, גבורה והדרה: עולי הגרדום והזיכרון הישראלי, ירושלים ותל אביב 2011 (להלן: גולדשטיין, גבורה והדרה); אופירה גראוויס-קובלסקי, הצודקים והנרדפים: מיתולוגיה וסמלים של תנועת החרות, 1948-1965, קריית שדה בוקר 2015 (להלן: גראוויס-קובלסקי, הצודקים והנרדפים); מאיה מארק, "תפיסת עולמו המשפטית והמשטרית של מנחם בגין, 1948-1977", עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, 2017 (להלן: מארק, "תפיסת עולמו המשפטית והמשטרית של מנחם בגין"). ראו גם: אבי שילון, בגין, 1913-1992, תל אביב 2007.
- 10 זאב ז'בוטינסקי, "מכתב למפקדה הראשית של בית"ר ארץ ישראל", 2.11.1938, בתוך: משה בלע, עולמו של ז'בוטינסקי: מבחר דבריו ועיקרי תורתו, תל אביב 1972, עמ' 258. בשים לב כי עורך הספר היה גם מעורכי חרות לנוער. על ז'בוטינסקי והתנועה בראשית דרכה ראו גם: Daniel Kupfert Heller, *Jabotinsky's Children: Polish Jews and the Rise of Right-Wing Zionism*, Princeton, NJ 2017; Yaacov Shavit, *Jabotinsky and the Revisionist Movement 1925-1948*, London 1988.
- 11 ולראיה, הביטוי "בלי חרות ובלי מק"י" שטבע בן-גוריון בראשית ימי המדינה. צירוף מילים זה נועד להבהיר מי במרכז ומי בשוליים. וראו: רפי מן, לא יעלה על הדעת: ציטוטים, ביטויים, כינויים ומטבעות לשון, אור יהודה 1998, עמ' 55.
- 12 הדובר אינו מצוין, ראו אצל גראוויס-קובלסקי, הצודקים והנרדפים, עמ' 201-202.
- 13 לניתוח עיתונות הילדים המרכזית בארץ מנקודת מבט זו, ראו: דיסקין, לשון החוק ושפת הילדים 19.1.1954, חרות לנוער, בעמוד הפותח.
- 15 ראו: פייר נורה, "בין זיכרון להיסטוריה: על הבעיה של המקום", זמנים, 45 (1993), עמ' 4-19; Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*, Chicago 1992. על הממד התעמולתי ביצירת זיכרון ראו: יואב גלבר, היסטוריה, זיכרון ותעמולה: הדיסציפלינה ההיסטורית בעולם ובארץ, תל אביב 2007, עמ' 297-299. פרשנות העבר היא אמצעי לגיבוש כוח בהווה, ועיצוב תודעת העבר קשור לפיכך ליחסי כוחות ולתפיסות של האופן שבו העבר צריך להיזכר, ולא דווקא כפי שהיה במציאות. לעניין זה בנוגע לישראל ראו: Yael Zerubavel, *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*, Chicago, MI 1995.
- 16 "מול מזימת האויב: מחאה או מעש?", חרות לנוער, 8.9.1954, עמ' 2; מ.ב-ע, "מר בגין בא למעברה", שם, 18.5.1955, עמ' 3; מ.ב-ע, "האיש שחולל את המפנה", שם, 3.8.1955, עמ' 3.
- 17 "מדוע אהבנו את ראש בית"ר (ליום הולדתו ה-73)", שם, י"ג בחשוון תשי"ד, עמ' 1; "זאב ז'בוטינסקי מספר על ילדותו", וכן מ.ג.ל, "כי לא שמעו בקולו", שם, 28.7.1954, עמ' 1; "במחיצתו", שם, עמ' 1, 4; ראו גם: יעקב אחימאיר, כ"צ, רמת גן, "בין ז'בוטינסקי לאחימאיר", שם, 13.7.1955, עמ' 6 (ריאיון עם אביו אב"א אחימאיר, מייסד ברית הבריונים, ובו עמד על יחסיו הטובים של האב עם ז'בוטינסקי) וההמלצה על ספרו של יוסף נרבה, עיתונאי חרות, במחיצתו של ז'בוטינסקי, במדור "ספר זה קראתי", שם, 5.10.1955, עמ' 6.
- 18 דבריו של מנחם בגין ביום עיון שנערך ב-14.8.1948, בנושא "קווי היסוד של התנועה ודרכי הסברתה", כפי שהם מובאים אצל גראוויס-קובלסקי, הצודקים והנרדפים, עמ' 129.
- 19 "10 שנים למשפטו של מתתיהו שמואלביץ: נאשם שהפך למאשים", חרות לנוער, 14.7.1954, עמ' 3;

1. מ.ג.ל, "שיחה בתא הכלא בקהיר", שם, 24.11.1954, עמ' 3 (ביחס לפרשת בת גלים; על הכתיבה לילדים בנוגע אליה ראו: דיסקין, לשון החוק ושפת הילדים, עמ' 148-149); ד"ר יוחנן בדר, "הם אינם יודעים מה לעשות", חרות לנוער, 4.1.1956, עמ' 3, 12. על הכינוס בשיח' מוניס ראו אצל פולה קבלו, "אזרחים מתבגרים: כינוס התלמידים בשיח' מוניס – התנגשות, דיאלוג ומפגש", ישראל, 4 (2003), עמ' 123-154.
- 20 על טקסי המדינה בראשיתה ראו אצל מעוז עזריהו, פולחני מדינה: חגיגות העצמאות והנצחת הנופלים בישראל, 1948-1956, שדה בוקר 1995. על הדרתם ממתחם השכול הלאומי ראו אצל לכל, הדרך אל הפנתאון. על טקסים מיוחדים בתנועה ראו אצל גראויס-קובלסקי, הצודקים והנרדפים, עמ' 98-101. עוד ראו: אמיר גולדשטיין, גבורה והדרה.
- 21 "קוראים חביבים", חרות לנוער, 14.7.1954, עמ' 2. לכתיבה ברוח זו מאת ילד שביקש לקרוא רחוב בחיפה על שם ז'בוטינסקי, ראו: יהושע רייך, "מכתב גלוי לראש עיריית חיפה", שם, 18.8.1954, עמ' 2. למכתבו של ילד על היעדר חלקם של אצ"ל ולח"י מהמאבק הלאומי בספר היסטוריה ישראלי, ראו: איתן דגן, תל אביב, 'היאה להיסטוריון לסלף היסטוריה?', שם, 23.11.1955, עמ' 3.
- 22 וראו את ספריו: חוטאים וחטאים בארץ ישראל: רשימות יומן 40 תמונות, ירושלים תרפ"ד; בין הפטיש והסדן: מגילת היסורים – קובץ מאמרים בעניני ארץ-ישראל ממאורעות אב תרפ"ט ועד היום, תל אביב תרצ"א; כמדים ובלא מדים: 25 שנות עבודה צבורית, 1912-1937, תל אביב תרצ"ח; בשרות המולדת: 1912-1960 – זכרונות, דמויות, תעודות ותמונות, תל אביב 1960; אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובנויו, כרכים א-יז, תל אביב 1947-1968. בחוברת 24 נכתב במשצבת על דוד תדהר, תחת כותרת המשנה "שרלוק הולמס הישראלי" (19.1.1954, עמ' ג).
- 23 3.3.1954, חרות לנוער, עמ' 3; 10.3.1954, שם, עמ' 3.
- 24 יאשיהו עמרמי, יד-אליהו, "איפה ואיפה בבית-הספר", שם, 12.10.1955, עמ' 2.
- 25 למשל: שמואל לוי, תל אביב, "תנועות נוער מפלגתיות בבתי-הספר?", שם, 4.7.1956, עמ' 2.
- 26 נילי, "מיומנה של ילדת מחתרת", שם, 4.5.1955, עמ' 6.
- 27 "בנין השקרים מסביב לרצח ארלוזורוב", שם, 22.2.1955, עמ' 3, 6.
- 28 "היכן אשים את מליון היהודים?", שם, 11.11.1954, עמ' 3.
- 29 "ליל האימים והתקווה בכלא עכו", שם, 11.8.1954, עמ' 6.
- 30 15.9.1954, שם, עמ' 6.
- 31 "צום כנשק רעיוני פוליטי", שם, 4.10.1954, עמ' 6.
- 32 מנחם בגין, "שופר המרד עלייד הכותל", שם, 4.10.1954, עמ' 3 (עיבוד מתוך ספרו המרד).
- 33 יהודית קארו, "נמלטתי מסיפון 'פטריה' הטובעת", שם, 9.11.1955, עמ' 4-5.
- 34 "ההיסטוריון שעשה היסטוריה", 1.9.1954, שם, עמ' השער ועמ' 3.
- 35 12.6.1953, *The New York Times*, "Letter to William Frauenglass", Albert Einstein; מנחם בגין, "איינשטיין קורא ללכת לכלא", חרות, 19.6.1953, עמ' 2.
- 36 "אלברט איינשטיין", חרות לנוער, 17.3.1954, עמ' 2, 6.
- 37 "מול ההשתקה", שם, ערב שמחת תורה תשי"ד, עמ' 1. ההדגשות במקור. ראו גם: ו' יותם, "אגדת נילי", שם, 1.10.1954, עמ' 4. על שרה אהרנסון וההשתקה לגביה בתרבות הכללית ראו: בילי מלמן, "מותה של סוכנת: מגדר, זיכרון והנצחה", בתוך: מרגלית שילה, רות קרק וגלית חזן-רוקם (עורכות), העבריות החדשות: נשים ביישוב ובציונות בראי המגדר, ירושלים 2001, עמ' 413-433.
- 38 חנה סנש, "שליחות אבודה", חרות לנוער, 1.11.1954, עמ' השער ועמ' 6.
- 39 למשל, מ.ב.ע-ע, "שני בתים בקלוד' העיר", שם, 29.6.1955, עמ' 3.
- 40 "עוד משפט הרה-גורל", שם, 6.7.1955, עמ' 3.
- 41 העורך, "קוראים חביבים", שם, 26.1.1955, עמ' 2. ההדגשה במקור.
- 42 "קוראים חביבים", שם, 7.12.1955, עמ' 2.
- 43 וראו את מכתבו של הילד דן שאקי מירושלים: "ללא רגש בושה", שם, 12.1.1955, חוברת 23, עמ' 2.

- 44 הלל זיידמן, "ונקום לעינינו את נקמת דם עבדיך השפוך: ימים נוראים בגטו ורשה; ראש-השנה במחנה-המוות; ראש-השנה במחנות פליטים בגולה", שם, ערב ראש השנה תשט"ו, עמ' 5.
- 45 "קריאת א.ס.א.א.ס של יהודי מרוקו", שם, 18.11.1954, עמ' 3; חבר הכתבים הצעירים, "מאחורי השער הנעול של מרוקו", שם, 31.7.1956, עמ' 3. על תפיסה שוויונית כלפי עדות המזרח ראו: חיה בת-צבי, כ"צ, תל אביב, "כי הוא שחור...", שם, 31.7.1956, עמ' 5.
- 46 מ.ג.ל, "אחים שהופקרו לגדרום", שם, 2.2.1955, עמ' 3. באותו יום כתב העורך בטורו: "מה שמח הייתי, לו יכולתי בגליון זה, שהוא גליון ט"ו בשבט, להגיש לכם בשער עתוננו תמונה של נוף אידילי ולהפליג בדברים על חשיבותה של נטיעת שתילים רכים במרחביה השוממים של מולדתנו. אך כיצד אעשה כן, ויום-יום נגדעים לנגד עינינו שתילי-חיים – יהודים, המופקרים למרצחי אויב ולתליינו?" שם עמ' 2.
- 47 "קוראים חביבים", 28.9.1955, שם, עמ' 2. ראו את עמדתו השונה של יעקב אחימאיר, "גבורה שלא במקומה", 5.10.1955, שם, עמ' 2, ואת תגובת המערכת שלא הסכימה עם דעתו (שם), כמו גם את מכתבו של ילד שהסכים עם המערכת: י' שלגי, "בקורת שאינה במקומה", שם, 19.10.1955, עמ' 2.
- 48 Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford 1996; Albert W. Dzur, *Idem, Liberalism, Community and Culture*, Oxford 1989 "Nationalism, Liberalism, and Democracy", *Political Research Quarterly*, 55, 1 (2002), pp. 191-211; Yael Tamir, *Liberal Nationalism*, Princeton, NJ 1993; Avishai Margalit and Joseph Raz, "National Self Determination", *Journal of Philosophy*, 87, 9 (1990), pp. 439-461; David Miller, *On Nationality*, Oxford 1997
- 49 בג"ץ 73/53 חברת "קול העם" בע"מ נ' שר הפנים; בג"ץ 87/53 עיתון אל אתיחאד נ' שר הפנים, פ"ד ז 871 (1953).
- 50 שמואל כישור, ירושלים, "ישראל – מקלט לקומוניסטים?", *חרות לנוער*, 4.10.1954, עמ' 2.
- 51 ישעיהו הראובני, חיפה, 21.12.1955, שם, עמ' 2.
- 52 שם, ה' בכסלו תשי"ד, עמ' 1.
- 53 יצחק י' הללי, ירושלים, "היהפוך כושי עורו?", שם, 23.5.1956, עמ' 2.
- 54 חוה בת-שלמה, ירושלים, "הנער שברחוב – והחוק", שם, 27.1.1954, עמ' 1.
- 55 איתן הבר, ת"א, "בעיות שעליהן הרהרנו: 'בערת הרע מקרבך'", שם, 27.1.1954, עמ' 4. על נושא החזיר במדינת ישראל בהקשר המשפטי-היסטורי-פוליטי-חברתי, ראו: דפנה ברק-ארז, *חוקים וחיות אחרות: דת, מדינה ותרבות בראי חוקי החזיר, ירושלים ורמת-גן 2015*.
- 56 "העד קראוס מגולל את פרשת המסיבה לנצחון מפא"י שנערכה מכספי העירייה", *חרות לנוער*, י"ג בחשון תשי"ד, עמ' 2; "התפתחות חדשה במשפט ברמן: התובע מבקש להעמיד את וינקלר לדין על מסירת עדות מסולפת", שם, כ' בחשון תשי"ד, עמ' 2; "הסניגור מאיים בהתפטרות והשופט מעיר לברמן כי 'עבר את הגבול'", שם, כ"ז בחשון תשי"ד, עמ' 2. תופעה משלימה הייתה ייצוג מפלגתי: אנשי משפט, במיוחד עורכי דין בעלי אוריינטציה ימנית מובהקת שפעלו בישראל עוד בתקופת היישוב. ראו: ישראל גוריון, *פרקליטיהם של לוחמי חרות*, תל אביב תשל"ג; שמעון ארז-בלום, "המחתרת היורידית: השתלבותם של עורכי-דין יהודיים במאבק הציוני בשנים 1938-1947 בפלשתינה-א"י", עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, 2012.
- 57 נילי יעקבי, כפר אתא, "בחירות... סנדוויצ'ים", *חרות לנוער*, 18.5.1955, עמ' 2.
- 58 "עצורי ג'למי שובתים שביתת רעב", שם, 20.8.1953, עמ' 2. על הפרשה ראו אצל מארק, "תפיסת עולמו המשפטית והמשטרית של מנחם בגין", עמ' 98-107.
- 59 "משפט המחותרת הופסק עד למתן פסק הדין", *חרות לנוער*, ב' באלול תשי"ג, עמ' 1.
- 60 "חוקר משטרה במשפט המחותרת עורך 'שתיה כדת' לחבר עוזריו", שם, 27.8.1953, עמ' 2.
- 61 לסקירת המושג ראו: עומר שפירא, *תורת המשפט: פרקי מבוא*, תל אביב 2007, עמ' 151-205. לביקורת עליו ראו שם, עמ' 205-242. הכוונה כאן היא לתפיסת משפט שתאמה את תנועת החרות

ואת ראש מפלגת חרות, מנחם בגין. ראו אהרן ברק, "שלטון החוק ועליונות המשפט (דברי הקדמה)", בתוך: דרור בר יוסף (עורך), **הפרדת רשויות ועליונות המשפט בדמוקרטיה הישראלית בהשקפתו של מנחם בגין**, ירושלים 2013, עמ' 10.

62 לטקסטים קנוניים העוסקים בתיאוריה של המשפט הטבעי ראו: John Finnis, *Natural Law and Natural Rights*, Oxford 1980; Lon L. Fuller, *The Morality of Law*, New Haven, CT 1964; Josef Raz, "Authority, Law and Morality", *The Monist*, 68, 3 (1985), pp. 295-324; John Gardner, "Legal Positivism: 5 ½ Myths", *The American Journal of Jurisprudence*, 46, 1 (2001), pp.

199-227; Mark C. Murphy, *Natural Law in Jurisprudence & Politics*, Cambridge 2006

John Stewart Mill, *On Liberty* (Edward Alexander ed., 1999, Princeton, NJ) [1859], p. 90 63

John Rawls, *A Theory of Justice*, Cambridge 1971, p. 383 64

מנחם בגין, "ספסרות במשפט", **חרות**, 25.3.1955, עמ' 2. 65

66 הנרי דיוויד ת'ורו, "איי-ציות אזרחי", בתוך: יהושע ויינשטיין (עורך), **אי ציות ודמוקרטיה**, ירושלים 1998, עמ' 71. ת'ורו סירב לשלם מיסים לממשלה שהנהיגה ואכפה עבדות, שגם יצאה למלחמה עם מקסיקו, אשר לה התנגד. את ההרצאה האמורה נשא בשנת 1948. היא פורסמה לאחר מותו, ומשמשת כטקסט יסודי בתורת המשפט.

67 "דב גינצבורג – חייו ומותו של קצין עברי", **חרות לנוער**, 13.8.1953, עמ' 1. ההדגשה שלי. ראו גם: "נזכור את 'אלטלינה'", שם, 16.6.1954, עמ' 1; "קבלת פנים" בחופי המולדת", עמ' 2, 4.

68 1.6.1955, עמ' 2, וראו גם עמ' 3: "אלטלינה" מספרת קורותיה...", מ.ב-ע.

69 ראו גם את שורשיו של דפוס חשיבה זה בנאומו בעקבות המקרה: **המשקיף**, 23.6.1948.

70 "הם באים, הם באים..." **חרות לנוער**, 20.8.1953, עמ' 1. העיתון הוקיע את השילומים בהודמנויות רבות אחרות. למשל: "רע את הגרמנים!", שם, 5.1.1955, עמ' 6. כך גם במכתבי ילדים שהתייחסו לפנים שונות של העניין. בלט בהם מכתבה של חוה בת שלמה מירושלים, שמתחה ביקורת על דבריו של נחום גולדמן, נשיא הקונגרס היהודי העולמי וראש ועידת התביעות נגד גרמניה, שבהם הובעה נכונותה של ישראל ליחסים דיפלומטיים עם גרמניה. ראו: "אל תכסו על דמם!", שם, 18.11.1954, עמ' 2, או דבריו של יגאל צמיר מחיפה, בעקבות ייבוא קרונות רכבת גרמניים לישראל: "קרונות ה'שילומים'", שם, 28.9.1955, עמ' 2.

71 "בין מדינה וממשלה", על פי מאמרו של מנחם בגין ב**חרות**, גיליון 1775 (18.6.1954), שם, 24.6.1954, עמ' 1. ההדגשה במקור.

72 שם. ההדגשה במקור.

73 עמנואל סירקיס ותגובת העיתון, "מתעלמים מהמציאות", שם, 1.9.1954, עמ' 2. ראו גם כתיבה של ילד שצייר בפעולה: יואל פלינט, תל אביב, 'על מעשה התגובה', שם, י"ד בכסלו תשי"ד, עמ' 1-2.

74 מנחם בגין, **המרד: זכרונותיו של מפקד הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל**, תל אביב 1978 [1954], עמ' 484.

75 Jeremy Waldron, "The Rule of Law", in: Edward N. Zalta and Uri Nodelman (eds.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Stanford, CA 2016